

Wilde flora in het agrarisch landschap vandaag de dag

Flora en fauna in het agrarisch landschap nemen gestaag af. Hoe is dat zo gekomen? In deze Florabalans presenteren we feitelijke informatie over recente veranderingen in dit landschap en hoe deze hebben geleid tot een afname en vervlakking van de botanische biodiversiteit.

Laurens Sparrius (FLORON & BLWG) & Edwin Dijkhuis (FLORON)

Het Nederlandse landschap is al eeuwenlang aan verandering onderhevig. Flora en fauna bewegen mee met de beschikbare ruimte, landgebruik, milieukwaliteit en de mate van beheer. Sinds de jaren zestig heeft natuur in het agrarische landschap een fikse klap gekregen. De ruilverkavelingen hebben het landschap efficiënter ingericht, waarbij veel natuurwaarden verloren zijn gegaan. Door schaalvergroting is het aantal landbouwbedrijven nog maar een zesde van het aantal in 1960 (CBS). Niet alleen het aantal hectares grond per bedrijf en het aantal dieren op stal is gestegen, ook de grootte van landbouwpercelen. Landschapselementen, zoals sloten, heggen en houtwallen, namen in aantal af. Het steeds intensiever gebruik van het agrarisch landschap leidt tot minder plek voor natuur. Dit is onder andere te zien aan de sterke daling van het aantal boerenlandvogels (minder voedsel en nestgelegenheid) en graslandvlinders (minder bloemen). Dit biodiversiteitsverlies duurt nog altijd voort. Zo zijn graslandvlinders de afgelopen 20 jaar in aantal met bijna de helft afgenomen (CLO 1181). Bij boerenlandvogels was er in die periode een afname van zo'n 30% (CLO 1479). Ook bij vaatplanten is sprake van een

Een wat flora betreft soortenarm grasland, zoals op deze zeedijk, wordt opgefleurd door de wasplaat Gewoon sneeuwzwammetje (*Hygrocybe virginea*). Foto: Kor Raangs.

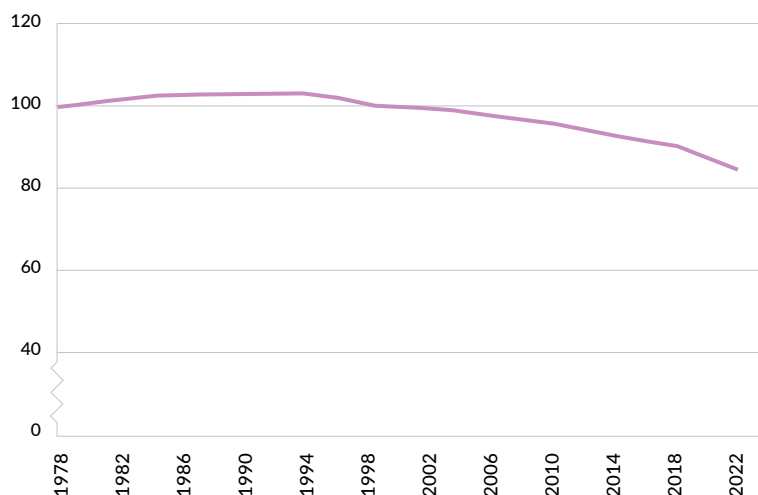
Door schaalvergroting en het steeds intensiever gebruik zijn graslanden veranderd in monotone groene vlakken, waarin voor kruiden geen ruimte meer is. Foto: Edwin Dijkhuis.

afname. Het aantal plantensoorten in de vegetatieopnamen van het Landelijk Meetnet Flora (Provincies & CBS) is sinds 1999 met 5% afgenomen. Vooral stikstofgevoelige soorten gaan achteruit (CLO 1549). Dat plantensoorten minder afnemen dan dieren, is te verklaren door het feit dat wilde planten al bijna niet meer voorkomen in de intensief gebruikte agrarische percelen zelf. De meeste akkerkruiden en graslandplanten verdwenen in de decennia daarvoor al door een hoge mestgift, scheuren van grasland, diepploegen van akkers, ontwatering en een hoog herbicidengebruik. Tot de eeuwwisseling hielden sommige graslandplanten nog stand langs de perceelsranden. Deze prikkeldraadflora is nu ook op zijn retour door onder andere het wegvallen van begrazing en toeneemende bemesting. Voorheen zeer algemene graslandplanten, zoals Pinksterbloem (*Cardamine pratensis*), gaan de laatste jaren zichtbaar in aantal achteruit ❶. Voor de intensivering kwamen in agrarische graslanden ook veel paddenstoelen voor. Deze zijn nu vrijwel allemaal verdwenen (zie pagina 16), zelfs een voorheen algemene soort als de Gewone weidechampignon (*Agaricus campestris*). Veel van deze graslandpaddenstoelen en -planten hebben een laatste toevluchtsoord gevonden in wegbermen en op sloottaluds en dijken.

Met de opkomst van de maïsteelt veranderde de samenstelling van de flora van graanakkers, met verlies voor de karakteristieke akkerkruiden ❷ van de roggeakkers en winst voor warmteminnende grassen die profiteren van de hoge mestgift (zie pagina 12).

Voor korstmossen is het agrarische gebied vooral belangrijk voor epifytische soorten die op vrijstaande bomen langs wegen groeien (zie

1

De verspreidingstrend van Pinksterbloem daalt. De populatiegrootte - niet in deze grafiek - neemt sterker af dan de verspreiding.

Bron: NEM (CBS & FLORON)

De vroegere bonte bloemenwei is (nagenoeg) alleen nog in natuurgebieden te bewonderen. Met een beetje geluk staat er in de oever van een weidesloot nog een randje pinksterbloemen.

Foto: Edwin Dijkhuis.

Bomen vol Eikenmos (*Evernia prunastri*) zijn alleen nog te vinden in delen van Nederland met weinig stikstofdepositie.

Foto: Laurens Sparrius.

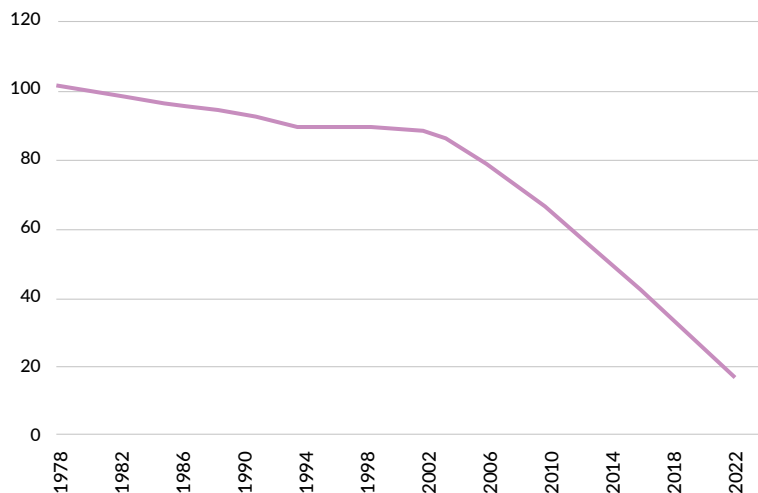
pagina 20). Door de ammoniakdepositie wordt de schors minder zuur en gaan soorten die afhankelijk zijn van vrijstaande bomen met zure schors achteruit: 45% van de soorten die kenmerkend zijn voor deze bomen staat op de Rode Lijst Korstmossen. Soorten die karakteristiek zijn voor boomschors met een neutrale zuurgraad hebben minder last van ammoniak, maar worden bedreigd door de kap van oude bomen, iepziekte en essentaksterfte, waardoor toch nog 38% van de soorten van deze groep op de Rode Lijst staat (Sparrius e.a., 2023).

Groenblauwe dooradering onder druk

Het lijnvormige netwerk van water, oevers, bermen en houtwallen noemen we de groenblauwe dooradering. Dit is waar planten, (korst)mossen en paddenstoelen in het agrarisch gebied momenteel het grootste deel van hun leefgebied hebben. Wanneer we kijken naar het beschikbare oppervlak, dan neemt dit de laatste twintig jaar niet meer zo sterk af. Recent wordt wel vaker opgemerkt dat wegbermen en schouwpaden van waterschappen soms (illegaal) bij een landbouwperceel worden getrokken, met verder verlies aan natuurwaarden tot gevolg.

De kwaliteit van de groenblauwe dooradering staat nog steeds onder

2

Trend van Grote windhalm. Bron: NEM (CBS & FLORON)

De destijds in roggeakkers algemeen voorkomende Grote windhalm (*Apera spica-venti*) is na de eeuwwisseling in een vrije val terechtgekomen.

Bron: Flora Batava, deel 2, Jan Kops (1807).

druk door het landgebruik van de aangrenzende percelen: inwaaien van mest, stikstofdepositie en uitspoeling van mest via drainagewater naar het oppervlaktewater vormen misschien wel de grootste bedreiging als we kijken naar de veranderingen die we in de flora zien. Vaatplanten in wegbermen buiten de bebouwde kom zijn sinds 1999 onderdeel van het Landelijk Meetnet Flora (LMF). Uit de monitoringsdata blijkt dat de kwaliteit van de grazige vegetaties van bermen afneemt. Dat blijkt vooral uit de toename van de bedekking van ruigtesoorten, zoals Grote brandnetel (*Urtica dioica*) en van

bomen en struiken. Laagblijvende kruiden, zoals Rode klaver (*Trifolium pratense*) gaan daardoor achteruit (CLO 1433). De resultaten van de, voor het monitoren van bermen gebruikte Nectarindex-methode, laten eveneens zien dat het merendeel van de sinds 2017 gemonitorde bermen in min of meerdere mate verruigd is (zie pagina 10).

Beheer is daarin ook een belangrijke factor: extensivering van het bermbeheer, waarbij minder vaak wordt gemaaid, of maaisel niet meer wordt afgevoerd, zorgt voor toename van ruigtesoorten (CLO 1433). Paddenstoelen en laagblijvende graslandplanten floreren juist bij 'regelmaat', onder een consequent beheer van maaien en afvoeren. Onder de huidige stikstofdruk leidt extensivering van het beheer tot het verdwijnen van de nog resterende, waardevolle voedselarme, mosrijke bermvegetaties. Een ander probleem is het doorgesloten maakbaarheidsdenken. Bij herinrichting van bermen en overhoekjes, om redenen als kabelaanleg en verplaatsing van fietspaden, wordt regelmatig gekozen voor omploegen en 'bloemrijk' inzaaien. Dit gebeurt vaak met bloemenmengsels die geen recht doen aan de streekeigen flora (Planten 15, 2021).

Langs en in het water is de achteruitgang mogelijk nog groter. Oevervegetaties en moerasvegetaties laten een sterke afname in soortenaantallen zien. Uit data van het Landelijk Meetnet Flora (LMF) blijkt dat het aantal kenmerkende soorten per proefvlak in de afgelopen 30 jaar met 13% is afgenomen (CLO, 1532). Ondanks alle inspanningen die de laatste decennia zijn geleverd gaat het nog altijd niet goed met de waterkwaliteit. De aanwezigheid van invasieve Amerikaanse rivierkreeften leidt tot een verschuiving van in

de waterbodem wortelende naar in het water zwevende of drijvende waterplanten (Jonker & Ten Haaf 2023). Hoge dichtheden kunnen uiteindelijk leiden tot het verdwijnen van de onderwatervegetatie. Vooral in de veenweidegebieden in West-Nederland zijn deze 'leeggegeten' sloten een omvangrijk probleem.

Het aanleggen van natuurvriendelijke oevers, waarbij gradiëntrijke geleidelijke overgangen van de oever naar het water worden gecreëerd, kan vegetaties van mossen en planten stimuleren. Zo kunnen pas aangelegde natuurvriendelijke oevers een groeiplaats zijn van typische mossen die als winterannuel leven. Deze mossoorten kwamen vroeger voor op in de winter braakliggende akkers, maar door intensivering zijn veel akkers nu mosloos.

Meer biodiversiteit op het platteland mogelijk?

Binnen het Deltaplan Biodiversiteitsherstel wordt niet alleen aandacht gevraagd voor een beter na-

Gewone engelwortel (*Angelica sylvestris*), een voor zweefvliegen aantrekkelijke nectarplant in oevervegetaties, gaat landelijk achteruit.

Foto: Ed Stikvoort, Saxifraga.

tuurbeheer op het platteland, maar worden ook concrete hulpmiddelen en adviezen voor boeren en collectieven geboden. Binnen het concept Basiskwaliteit Natuur wordt gewerkt aan het meetbaar maken van de kwaliteit van het platteland. De term 'Basiskwaliteit Natuur' verwijst naar een minimumniveau van natuurkwaliteit dat overal aanwezig zou moeten zijn, ook buiten natuurgebieden. Dit concept benadrukt dat niet alleen zeldzame soorten of beschermde natuurgebieden belangrijk zijn, maar juist ook de alledaagse soorten in het boerenland. Door te zorgen voor voldoende leefgebied, voedsel en schuilplaatsen voor algemene soorten zoals Pinksterbloem, Veldleeuwerik en Rode klaver, wordt voorkomen dat deze soorten zeldzaam worden of verdwijnen. Basiskwaliteit betekent bijvoorbeeld dat slootkanten niet overbemest zijn, dat bermen niet vergrassen door stikstof, en dat er voldoende bloemrijke plekken zijn voor insecten. Het streven is om in elk agrarisch gebied een basiskwaliteit te realiseren, als fundament voor verder biodiversiteitsherstel. Agrarische collectieven spelen een sleutelrol bij het realiseren van biodiversiteitsherstel via het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). Sinds 2016 voeren boeren georganiseerd in collectieven maatregelen uit voor natuur en landschap. Een probleem is dat als planten eenmaal uit het agrarisch landschap verdwenen zijn, ze zich niet meer spontaan kunnen vestigen, ook al zijn door het uitvoeren van maatregelen de levensomstandigheden verbeterd, omdat hun zaden zich niet over grote afstanden kunnen verspreiden.

Een blik op de toekomst

Nederland is voorzichtig op de goede weg als het gaat om het terugdringen van de stikstofdepositie. Deze is gehalveerd ten opzichte van de piek

in de jaren '80. Dit heeft al geleid tot een lichte afname van stikstofminnende plantensoorten (van Swaay e.a. 2017), hoewel voor veel soorten de stikstofdepositie nog steeds te hoog is. Bij korstmossen laat de toename van soorten op bomen zien dat afname van drukfactoren zoals luchtvervuiling tot terugkeer van soorten kan leiden. Overigens komt dat vooral door de afname van zure regen. Soorten die gevoelig zijn voor stikstof nemen nog steeds sterk af (CLO 1097). Bij paddenstoelen zien we een vergelijkbare ontwikkeling in bossen (CLO 1390). De stikstofdepositie zal dus nog verder omlaag moeten.

Gelukkig komt er steeds meer besef van de waarde van natuur in het agrarisch gebied. Een aantal provincies en gemeenten is inmiddels gestart met invulling van het thema basiskwaliteit natuur. Door waterschappen worden natuurvriendelijke oevers aangelegd en gemeenten schakelen over op ecologisch bermbeheer. De biodiversiteit in het agrarisch landschap zit echter nog grotendeels 'opgesloten' in de lijnvormige landschapselementen. Deze zijn meestal maar smal, waardoor ze sterk beïnvloed worden door de directe omgeving. Het zal dan ook nog een flinke opgave zijn om de gewenste basiskwaliteit aan natuur te realiseren in het agrarisch gebied. Een transitie naar een meer natuurinclusieve landbouw zou daarbij kunnen helpen.

Grasland met paardenbloemen.

Foto: Edwin Dijkhuis.

